

**ТЫПАЛОГІЯ АПАВЯДАЛЬНА-ДЫЯЛАГІЧНАГА МАЎЛЕННЯ
Ў ТВОРАХ Я. КОЛАСА, М. ГАРЭЦКАГА І А. МАКАЁНКА**

Якуб Колас і Максім Гарэцікі — класікі беларускай літаратуры, адны з заснавальнікаў сучаснай беларускай апавядальнай мовы (нормы) і апавядальна-дыялагічнага маўлення. Вялікія майстры ў “малых жанрах” нешматслоўна перадалі мноства думак, якія чытаюцца “паміж радкоў”, маюць неабходны і патрэбны падтэкст, выражаны рознымі моўнымі сродкамі (пытальнымі, няпоўнымі, аднасастаўнымі, лагічным націскам, нестандартным мастацкім словам і інш. (і мае вялікае значэнне для разумення, успрыняцця ідэі твораў. Таму кожнае новае пакаленне чытачоў знаходзіць у апавяданнях і драматургічных абразках, аповесцях і п’есах Я. Коласа і М. Гарэцкага адпаведныя свайму часу ідэі, пададзеныя як экспліцытна, так і імпліцытна.

Шмат думак, выражаных імпліцытным спосабам, знаходзім у п’есах А. Макаёнка. Як у творах Я. Коласа і М. Гарэцкага, у драматургічных творах А. Макаёнка імпліцытна выражаная думка прымушае чытача, слухача, глядача задумацца не толькі над тым, што гаварыць аўтар, але і над тым, што ён хоча выказаць словам, словазлучэннем,

сказам ці ўсім літаратурна-мастацкім творам. А. Макаёнак добра разумеў, што значэнне твора, яго мастацкая вартасць найперш у самым нязначным падтэксце. Агульнае, што з'яўляецца традыцыйным у творах Я. Коласа, М. Гарэцкага і А. Макаёнка, — гэта перш за ўсё прынцыпы стварэння тыповых вобразаў і тыповых абставін, якія заключаюцца ў характарыстыцы персанажаў праз іх рэплікі, выказаныя і нывыказаныя ўголас.

Як вядома, асноўную частку драматургічнага твора складае размова дзеючых асоб, або дыялог. Ён з'яўляецца галоўным стродкам стварэння вобразаў-тыпаў, паказу іх учынкаў і намаганняў. Выказванні суразмоўцаў — гэта пераважна рэплікі-стымулы і рэплікі-рэакцыі. Што сказаў герой п'есы, аб чым запытаўся, як адказаў на пытанне суб'яднага, якая думка імпліцытна існуе за кожнай асобнай рэплікай і за ўсім дыялогам? Толькі адказы на такія і многія іншыя, цесна звязаныя пытанні, дадуць магчымасць найбольш поўна і глыбока зразумець мэту аўтара, ідэю яго твора. Каб пераканацца ў гэтым, разгледзім дыялог Патапа і Аслава ў драме Я. Коласа "Вайна вайне".

Патап... А ты скажы мне лепш, дзядзька Аслаў, чаму адны працуюць, а жывуць у бядзе і нэндзы? Другія ж нічога не робяць і жывуць у раскошы. На што поп і паліцэйскі стражнік?

Аслаў. Мудра запытаў, мудра. Не быў бы то Думака-шахцёр. (Да Патапа). Падумаць трэба, сынку. Глуздом паварушыць.

Патап. Падумаі, дзядзька, падумай, ды толькі не кажы, што гэта я пытаў, бо за такія размовы мяне ўжо з шахты патурылі.

Рэплікі-стымулы Патапа — гэта пераважна пыталыя сказы. Але пытанні адрасаваныя не толькі Аславу, як можа здацца на першы погляд. Менавіта сам Я. Колас шукаў адказаў, выйсця для сябе і народа і хацеў, каб над гэтым думалі, разважалі чытачы, шукалі шляхі да лепшай долі. Відаць, таму аўтар драмы доўгі час быў на ростанях, яго герой Аслаў амаль нічога не адказвае на пытанні Патапа. Рэплікі-рэакцыі толькі паказваюць, што ён таксама задумваўся над гэтым. Але пытанні застаюцца без дакладных адказаў. Письменнік яшчэ раз прымушае чытачоў самім шукаць адказаў. Гэта і ёсць імпліцытная думка, схаваная за прыведзеным дыялогам.

Сугучны прыведзенаму дыялогу і маналог лірычнага героя з апаўднення М. Гарэцкага "Стогны душы". "Я жыць хачу вольным жыццём — жыццём радасці, добрага, вясёлага смеху і ўсяго таго, што побач з другім твораць гармонію жыцця. Я хачу новага, лепшага жыцця. Я крэпка, усімі сваімі сіламі жадаю яго! Бо незадаволен, вельмі незадаволен... Як толькі стаў я мець сваё сумленне, маю вялікую ахвоту, думку сэрца, як бы выпяўці самому і другіх вызваліць з гэтага жыцця. Бо ў ім навокал адны аграмадныя, гідкія камы бруду, бруду дрэннага, гнойнага... Я не хачу трываць! І не вытрываю, бо нельга вытрываць. Я скіну, сарву ланцугі свайго старога жыцця і зраблю жыццё новае. Зраблю! Парву ланцугі спрадвечнай гульні-лені, ланцугі глumu, шальмоўства і страшэннай, аграмаднай цёмнага векавечнай, тыя ланцугі, што робяць з чалавека скаціну, быдлё, што твораць "паноў" і "мужыкоў".

Гэтым маналагам письменнік катэгарычна заяўляе, што не хоча і не будзе трываць прыгнёт паноў і, як у дыялогу Я. Коласа, заклікае народ на барацьбу супраць прыгнятальнікаў. Можна сказаць, што асабовы займеннік "я" мае імпліцытнае значэнне "мы", "народ". Упэўненасць і рашучасць надаюць маналогу ўжыванне дзеяслоўных форм і клічныя сказы. Выкарыстаныя прыметнікі гучаць то ўзнёсла, то прыніжана.

Амаль тое ж самае бачым у камедыі А. Макаёнка "Выбачайце, калі ласка".

Ганна. А хто вінаваты? Ты і ён! (Паказвае на Гарошку і Моцкіна)... Мы свой доўг помнім... А не так, як ён. (Паказвае на Гарошку)... Туды-сюды зярно возім, людзей тузаем, коней ганяем. Гэта па-гаспадарску? У людзей жа работа з рук валіцца, калі бачаць такое кіраўніцтва.

Моцкін. У нас графік ёсць...

Ганна. Хто такі графік выдумаў? Ты?

Моцкін. Ты на мяне не крычы, грамадзянка! Не я выдумаў, а...

Ганна. Дык, значыцца, ты — патрыёт?.. А мы, калгаснікі, што сваімі рукамі зямлю няньчым, не партыёты? А?.. Ты не сеяў, не баранаваў. Не палоў, не жаў. А мы сваімі рукамі... Ён хоча перадавіком стаць! На чужым гарбу ў рай!. Ведаем такіх патрыётаў. Колькі іх над канём уецца, калі той воз цягне. Сляпнямі іх у народзе завуць, патрыётаў гэтакіх.

Як відаць з працытаванага, такія кіраўнікі, кар'ерысты, прыстасаванцы і гультаі як Моцкін і Калібераў не патрэбныя народу. Таму на галоўнае пытанне п'есы больш упэўнена, чым героі Я. Коласа, адказвае сумленны чалавек, сапраўдная гаспадыня роднай зямлі Ганна Чыхнюк. Яе маўленне вызначаецца агульным тонам рашучасці, змацяйнальна-экспрэсіўнай лексікай, ужываннем вялікай колькасці народных выслоўяў. Яе пыталыя сказы ўжо нават не патрабуюць адказаў, бо яны рытарычныя, г.зн., імпліцытна выражаюць адказы, якія Ганна і ўсе героі п'есы добра ведаюць.

А. Макаёнак, як Я. Колас і М. Гарэцкі, па-майстэрску, арыгінальна карыстаўся найбагацейшымі сродкамі лексікі і фразеалогіі, умела слалучаў розныя стылі беларускай мовы для стварэння апавядальна-дыялагічнага маўлення.

Надзвычай яскравая мастацкасць твораў Я. Коласа, М. Гарэцкага і А. Макаёнка ва ўзаемадзейні пірычнага, апавядальнага, эпічнага і драматургічнага маўлення. Нават у адным творы кожнага з названых пісьменнікаў могуць спалучацца і апісанне, і апавяданне, і разважанне, але гэтыя маўленчыя тыпы і формы выконваюць асноўную задачу: выражаюць у патрэбным плане думкі, пачуцці, волевыяўленні герояў (персанажаў, дзеючых асоб).

Творы А. Макаёнка з'яўляюцца творчым працягам моўна-стылявых традыцый Я. Коласа і М. Гарэцкага.